

Stručni rad
UDK: 94(497.16)

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

DRAGOCJENA KNJIGA DRAGUTINA PAPOVIĆA O CRNOGORSKOJ RANOSREDNJOVJEKOVNOJ ISTORIJI

**(Dragutin Papović, *Rasprave o istoriji Duklje i Dukljana*,
Matica crnogorska, Podgorica, 2024)**

Kad je 1968. godine u časopisu *Stvaranje* Danilo Radojević objavio kritički osvrt na prvu knjigu *Istorije Crne Gore*, koja je godinu dana ranije kao državni projekat objavljena u izdanju Redakcije za istoriju Crne Gore u Titogradu, u naučnim je krugovima ukazano na jedan, do tog vremena zanemarivani problem u historiografiji – tretman crnogorske srednjovjekovne istorije. Naime, Radojević je s punim pravom, u osvrtu prvenstveno na dio *Istorije* koji se odnosi na istoriju Duklje do kraja XII vijeka a čiji je autor srpski historičar Jovan Kovačević, ukazao na metodološke i interpretativne nedostatnosti tradicionalističke historiografije po pitanju tumačenja crnogorske srednjovjekovne istorije koja je u cjelini posmatrana kao dio širega fenomena – srpske srednjovjekovne istorije.

No tek će objavljivanje etnološke studije Špira Kulišića *O etnogenezi Crnogoraca* 1980. godine pokrenuti širu raspravu u nauci o problemima vezanim za crnogorsku srednjovjekovnu istoriju i o etničkim procesima na tlu Crne Gore u predosmanskom periodu. Izuzme li se historičar Dragoje Živković, koji će 1989. godine objaviti prvi tom *Istorije crnogorskoga naroda* u kojoj će ponuditi novu paradigmu tumačenja crnogorskoga srednjovjekovlja, u periodu osamdesetih i devedesetih godina XX vijeka podsticaji za preispitivanje tradicionalističkih hegemonijskih predstava o Crnoj Gori u srednjem vijeku pretežno će dolaziti od autora iz drugih oblasti društvenih i humanističkih nauka – filologa (Vojislav P. Nikčević, Danilo Radojević, Radoslav Rotković, Milorad Nikčević, Božidar Šekularac), arheologa (Olivera Velimirović-Žižić, Ilija Pušić) ili historičara umjetnosti (Pavle Mijović, Rajko Vujičić, Branislav Borozan). Na izmaku toga perioda pojmovi Duklja i Dukljanin pod uticajem Beogradske patrijaršije u Crnoj Gori i njezina prvosveštenika iz naučnoga registra preseliće se u javni diskurs, dobijajući pejorativnu konotaciju i odnoseći se na one koji dovode u pitanje „svetu istinu“ o iskonskom srpskom karakteru

Crne Gore. Istovremeno s procesom stigmatizacije tih historijskih pojmova teći će proces kulturne apropijacije dukljanskoga nasljeđa od strane Beogradske patrijaršije.

Premda u protekle tri i po decenije nije došlo do otkrića nekih novih kapitalnih izvora za historiju Crne Gore u srednjem vijeku, izuzmu li se novi sfragistički, numizmatički i arheološki nalazi, naglo je naraslo interesovanje za ovaj historiografski temat, a pored naučnika koji su u ovome periodu ponudili nove zbornike dokumenata, nove, više ili manje, naučno relevantne monografije, studije i rasprave, uz preštampavanje i starijih izdanja – poput studije Frana Milobara *Dukljanska kraljevina* iz 1900. godine – značajne osvrte na ovaj period ponudili su i neki publicisti, poput Steva Vučinića i Slobodana Čukića. Temama iz crnogorske srednjovjekovne prošlosti u novije vrijeme posvetili su se i historičari Savo Marković, Veselin Konjević, Ivan Jovović te Vukota Vukotić i Petar Lekić, a sintetički osvrt na taj je period ponudio i historičar Živko Andrijašević u nekoliko svojih monografija.

Nizom studija i rasprava objedinjenih knjigom *Rasprave o historiji Duklje i Dukljana* crnogorskoj ranosrednjovjekovnoj historiji posebnu je pažnju u posljednjih nekoliko godina posvetio historičar Dragutin Papović. Afirmisan u savremenoj crnogorskoj historiografiji u prvome redu kao historičar posvećen proučavanju crnogorske historije nakon Drugoga svjetskoga rata, Papović je ovim svojim radovima napravio važan iskorak u medievistiku. Njegov je historiografski put tako zanalikovao na primjer hrvatskoga historičara Iva Goldsteina, doduše u obrnutome pravcu – budući da se Goldstein prvo afirmisao kao jedan od vodećih hrvatskih medievista, da bi u posljednjih nekoliko decenija svoja interesovanja usmjerio na historijske procese i fenomene Drugoga svjetskog rata.

Knjigu *Rasprave o historiji Duklje i Dukljana* čini pet studija u kojima autor autoritativno preispituje aktuelna saznanja i tumačenja historijskih procesa i fenomena koji su obilježili crnogorsku historiju od pozne antike do početka XI vijeka.

U prvoj cjelini knjige, pod naslovom „Rimsko-vizantijska provincija Prevalis od početka IV do početka VII vijeka“, Papović na širokoj podlozi postojećih izvora i na temelju relevantne literature, raspravlja o historijskim, crkvenim, privrednim i kulturnim prilikama na prostoru današnje Crne Gore u naznačenome periodu. Pokazavši izvrsnu upućenost kako u rijetke dokumentarne i narativne izvore o toj epohi tako i u literaturu koja obrađuje naznačeni problem, ali i onu u kojoj se skiciraju globalni historijski procesi evropske historije na prelazu iz pozne antike u srednji vijek, Papović uvjerljivo rekonstruiše historijske tokove, administrativne reorganizacije i geografske cjeline, mapira putne pravce, piše o ekonomskim prilikama, stanovništvu, seoskim vilama i

utvrđenim gradovima, daje pregled ranoga crkvenoga graditeljstva i uopšte crkvenih prilika te ukazuje na nestabilne povijesne prilike obilježene brojnim prodorima naroda koji su iz imperijalne vizure tretirani varvarima, ukazujući na nestabilne okolnosti koje su obilježile prijelaz iz jednoga društvenoga sistema u drugi i iz jedne velike društvene epohe u drugu.

Drugu cjelinu knjige pod naslovom „Vizantijska arhontija Duklja od početka VII do početka IX vijeka“ čini osvrt na istorijske prilike u Duklji kao dijelu Vizantijskoga Carstva nakon perioda koji je u tradicionalističkoj historiografiji bio povezivan s masovnim dolaskom Slovena pa do uobličenja slovenske državne formacije u IX vijeku. Problem s kojim se suočava autor koji se uhvati u koštac s ovim periodom je nedostatak prvorazrednih istorijskih izvora, pa je za rekonstrukciju epohe neophodno uzeti u razmatranje opšti istorijski kontekst, kao i analizu istraživanja pomoćnih istorijskih nauka. Papović uvjerljivo, slijedeći recentnu historiografsku literaturu, propituje poznate istorijske izvore, ukazujući na upitnu vrijednost znamenitog *Spisa o narodima* Konstantina VII Porfirogeneta za rekonstrukciju perioda prije IX vijeka, skrećući pažnju na odsustvo slovenskoga arheološkoga materijala u VII vijeku ili datirajući na osnovu paleografskih i ikonografskih karakteristika pečat arhonta Petra – koji je starija literatura smještala u IX ili X vijek – u kraj VII ili početak VIII vijeka što otvara bitno drugačiju perspektivu rekonstrukcije perioda koji je u historiografskoj literaturi dosad tumačen kao vrijeme masovnih slovenskih naseljavanja i formiranja slovenskih županija. Nova tumačenja perioda između VII i IX vijeka, onako kako ih prezentira Papović, upućuju na zaključak da ni masovne seobe Slovena na prostoru današnje Crne Gore niti formiranja njihovih županija nije bilo tokom VII i VIII vijeka, već da je to vrijeme formiranja i funkcionisanja vizantijske arhontije Duklje, kao administrativne sljedbenice provincije Prevalis. Odsustvo izvora za period VII–IX vijeka unekoliko nadopunjuju arheološki nalazi, odnosno karakteristike Koman-Kroja kulture koji pomažu u rekonstrukciji društvenih prilika u arhontiji Duklji, pa Papović u ovoj cjelini knjige donosi osvrt na dosadašnja saznanja o ovome povijesnom fenomenu, nastalom u procesu postepenog odumiranja vizantijskih gradova i povlačenja stanovništva u gradine iz ilirsko-rimskoga perioda te su formirana etnički heterogena nova manja utvrđenja i vojnički garnizoni čiji je cilj bio čuvanje komunikacija koje su povezivale vizantijske vojne posjede na istočnojadranskoj obali i zaleđu s putem Via Egnatia.

Cjelinu pod naslovom „Slovenska arhontija Duklja u IX vijeku“ Papović je posvetio rekonstrukciji istorijskih okolnosti IX vijeka kako na širem planu tako i na prostoru današnje Crne Gore, skicirajući društvene, političke, crkvene i kulturne prilike koje su uslovile pojavu slovenske arhontije Duklje. Donoseći pregled različitih tumačenja pitanja slovenskoga prisustva na pro-

storu Crne Gore, Papović se priklanja novijim autorima koji problematizuju narativ Konstantina Porfirogeneta o masovnom dolasku Slovena početkom VII vijeka, ukazujući na političke pretpostavke tog narativnog konstrukta. Nasuprot tom shvatanju koje je decenijama bilo promovisano kao neprikosnovena dogma u južnoslovenskim historiografijama, Papović, s pozivom na recentna tumačenja, prihvata tezu da su usljed opadanja moći Vizantije skupine slovenskih ratnika najvjerojatnije kao franački saveznici krajem VIII i početkom IX vijeka zauzele kontinentalni dio vizantijske provincije Dalmacije. Koristeći slabljenje Franačke, kako tumači Papović, te su slovenske skupine od sredine IX vijeka uspjele formirati svoje samostalne države prenoseći na Balkan administrativno-teritorijalnu organizaciju Avarskoga kaganata – županije. Među tim slovenskim državama našla se i Duklja, o čijem latinsko-dukljanskom identitetu i složenom etničkom karakteru nastalom simbiozom starošeditelaca i slovenskih doseljenika, uz prihvatanje imena i identiteta koji su svoje duboke korijene imali u rimsko-vizantijskoj kulturi, što je dovelo do stvaranja dukljanskoga naroda, Papović raspravlja prvenstveno na osnovu spisa Konstantina Porfirogeneta ali i segmenata *Kraljevstva Slovena* Popa Dukljanina, osporavajući uvriježene teze hegemonijske historiografije i donoseći širu sliku političkih, etničkih, privrednih, crkvenih i kulturnih prilika u Duklji tokom IX vijeka.

Rad „Istorijska geografija države Duklje krajem IX i početkom X vijeka“, uvršten u knjigu kao njezina četvrta cjelina, usmjeren je na utvrđivanje granica i lokaciju gradova koje spominju Porfirogenet i Pop Dukljanin. Papović donosi pregled dosadašnjih proučavanja iz kojega je jasno da brojni problemi vezani za definisanje granica i ubikaciju gradova i županija Duklje i okolnih sklavinija nijesu ni iz daleka riješeni. Dodatni je problem koji Papović detektuje to što se u dijelu historiografije i drugih naučnih disciplina koje se bave ovim problemima javljaju problematični povodi za tendenciozno prenošenje savremenih političko-ideoloških koncepcija u dublju starinu, pa se i granice ranosrednjovjekovnih entiteta zamišljaju u skladu s potrebama dokazivanja istorijskih prava na pojedine teritorije. Poredeći različite pretpostavke, konsultujući će je gođ to moguće i arheološke nalaze, te iznoseći i vlastite hipoteze, Papović daje pouzdan pregled problematike afirmišući sud da je Dukljaninovo *Kraljevstvo Slovena* iako u mnogo čemu osporavano zapravo vrijedan izvor za rekonstrukciju geografskih prilika u Duklji naznačene epohe.

Završna cjelina knjige nosi naslov „Uspon države Duklje u drugoj polovini X i početkom XI vijeka“ i u njoj Papović, slijedeći metodološki obrazac zacrtan u prethodnim poglavljima, na širokoj osnovi, koristeći izvore različite provenijencije te relevantnu domaću i stranu literaturu, formuliše zaključke o istorijskim prilikama u Duklji druge polovine X i početkom XI vijeka, sa-

gledavajući dukljansku istoriju te epohe u kontekstu širih istorijskih kretanja obilježenih bugarsko-vizantijskim, a krajem vijeka i makedonsko-vizantijskim ratovima. Kao ključni izvor za ovu epohu izdvaja se *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina, čije se kazivanje o događajima od kraja X vijeka u značajnoj mjeri potvrđuje vizantijskim izvorima. Posebno mjesto u ovoj cjelini knjige Papović posvećuje knezu (a možda i kralju) Vladimiru, koji je prvi vladar iz dukljanske dinastije potvrđen u jednome vizantijskome izvoru – u *Kratkoj istoriji* Jovana Skilice. Papović nudi široki krug informacija o Vladimiru i njegovoj vladavini, sublimirajući dosadašnja historiografska saznanja i otvarajući pitanja koja još uvijek važe za neodgonetnuta – poput pitanja Vladimirovoga braka (ili brakova), lokacije sahranjivanja, razvoja njegova kulta, rodbinskoga odnosa s vladarem koji je kod Popa Dukljanina pod imenom Dobroslav (a kod vizantijskih hroničara pod imenom Stefan Vojislav) označen njegovim nasljednikom i sl. Inače u svemu oprezan kod izricanja sudova zasnovanih na hipotezama, Papović u ovoj cjelini knjige, kako se čini, neoprezno prihvata hipotezu da se nedavno otkriveni bakarni novčić na čijem je aversu prikazano poprsje okrunjenog vladara u odori sa žezlom i šarom u rukama, a na reversu grčki krst s kružnim latinskim natpisom BLADIMIRVS, može pripisati dukljanskom knezu Vladimiru s kraja X i početka XI vijeka. Znatno uvjerljivije djeluje oprezno saopštena pretpostavka numizmatičara Vladimira Papića – koji je u radu „Enigma novca Vladimir“ (*Glasnik Crnogorskog numizmatičkog društva*, br. 1, Podgorica, 2026, str. 9–19) nedavno javnosti prezentirao nove primjerke ovih novčića – da novac potiče s početka XII vijeka i da se može pripisati unuku kralja Mihaila, kralju Vladimiru o čijoj vladavini i Pop Dukljanin svjedoči kao o vremenu mira i stabilnosti. Premda je upravo bakarni novčić s prikazom okrunjenog vladara Papoviću poslužio kao podloga za pretpostavku da je knez Vladimir mogao nositi kraljevsku titulu, to što je, kako se čini, bakarni novčić cijeli jedan vijek mlađi od ovoga dukljanskog vladara ne poništava u potpunosti hipotezu o mogućoj kraljevskoj tituli dukljanskoga vladara s kraja X i početka XI vijeka. Iako rijetki izvori šute o kraljevskoj tituli dukljanskih vladara prije Mihaila, to ne znači da je oni nijesu koristili. U prilog tezi da je nasljednik kneza Vladimira Dobroslav (u vizantijskim izvorima Stefan Vojislav) nosio titulu kralja svjedoči povelja sudije Grda iz 1114. godine, na što je prvi ukazao istoričar Tibor Živković. Ako je, dakle, titulu kralja koristio Dobroslav (Stefan Vojislav), pretpostavka da je koristio i njegov prethodnik čini se sasvim mogućom.

U zaključnome poglavlju knjige Papović donosi rezime ukupnih istraživanja, izdvajajući najvažnije zaključke o problematici šire elaborirane u pojedinačnim studijama.

Osmotrena u cjelini knjiga Dragutina Papovića *Rasprave o istoriji Duklje i Dukljana* predstavlja nesumnjivo vrijedan doprinos crnogorskoj medievistici. Studije objavljene u njoj s jedne strane predstavljaju znalačku sintezu dosadašnjih saznanja o crnogorskoj ranosrednjovjekovnoj istoriji, a s druge strane prave metodološki i interpretativni iskorak, budući da dukljansku istoriju ne posmatraju kao izolovani povijesni fenomen već kao dio širih, balkanskih, mediteranskih i evropskih istorijskih tokova. Papović manirom pouzdanog istoričara prezentuje dosadašnja naučna saznanja o specifikumu koji uspostavlja izvjesni povijesni kontinuitet državnoga trajanja na približno istome geografskom prostoru – od rimske provincije Prevalis, potom vizantijske arhontije Duklje, pa slovenske arhontije Duklje, nastale na temelju slovensko-latinske simbioze – autoritativno osporavajući ili afirmišući pojedine historiografske hipoteze, ali i smjelo koncipirajući vlastite odgovore na brojne istorijske kontroverze koje prate epohu obilježenu oskudnim ili nepouzdanim izvorima. Pri svemu tome čitaocima ne nudi tek suhoparni zbir podataka o događajima i ličnostima, već predočava široki interpretativni okvir za razumijevanje povijesnih procesa u ranosrednjovjekovnoj Duklji. Premda se autor naslovom opredijelio da knjigu odredi kao zbirku rasprava, čini se da je po svojoj koncepciji, iscrpnosti i ukupnome spoznajnom obuhvatu, zapravo riječ o cjelovitoj monografiji, u ovome trenutku najreferentnijoj sintezi crnogorske istorije od kraja III pa sve do početka XI vijeka.